

О. В. Гончаренко,

к.е.н., доцент, Дніпропетровський державний аграрний університет

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВ: ІНСТИТУЦІЙНІ ОБМЕЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Розглянуто теоретичні засади, фактори і мотиви інноваційного розвитку підприємства, виявлені інституційні обмеження активізації інноваційної діяльності та здійснена оцінка перспектив інноваційного розвитку вітчизняних підприємств.

Theoretical principles, factors and reasons of innovative development, are considered the enterprises discovered institutional constraints of activation of innovative activity and realizable estimation of prospects of innovative development of domestic enterprises.

Ключові слова: *інновація, інноваційна діяльність, інноваційний розвиток, інституційні обмеження, конкурентоспроможність підприємства, технологічний розвиток економіки.*

Key words: *innovation, innovative activity, innovative development, institutional constraints, competitiveness of enterprise, technological development of economy.*

ВСТУП

Поширення технологій і виробництв постіндустріальної економіки обумовлює домінування якісно нового типу економічного зростання – інноваційного. Очевидно, що інноваційний шлях розвитку економіки є єдиною можливістю для досягнення позитивного фінансового результату фірми і високого добробуту держави і громадян. За таких умов інновації стають постійно діючим фактором розвитку, а національні інноваційні системи – складовими механізмами функціонування економіки. Результатом інноваційної діяльності є інтелектуальний продукт, без якого неможливо створити конкурентоспроможне виробництво та продукцію. Тому найважливішою економічною метою передових компаній і країн є підтримання здатності національної економіки до інноваційного розвитку й ефективного використання найновіших технологій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Досліджуючи історичний досвід становлення інноваційної економіки можна відмітити, що проблема інноваційного розвитку з позиції науково-технічного аспекту актуалізувалась з виходом у світ праці Н.Д. Кондратьєва, якому вдалося розробити теорію довгих хвиль, або великих циклів кон'юнктури.

Згодом, його теорія була покладена в основу роботи Й. Шумпетера [2], що стала продовженням досліджень інноваційних процесів на мікрорівні, технологічних систем і технологічної революції, а також теорії «творчого руйнування», що покладена в основу концепції. У продовженні досліджень попередників Г. Менш у своїй роботі пов'язав темпи економічного зростання і циклічність з появою базисних нововведень. Суттєвий внесок у розвиток теорії інноваційного розвитку зробили сучасні вчені (А.Б. Яффе, Дж. Лернер, С. Штерн, М. Гяратана, С. Торрісі, А. Пагано), якими було обґрунтовано фактори інноваційного зростання, серед яких значну увагу вчені відводили освіті. Інноваційні процеси були вивчені і з позиції виділення циклів і фаз розвитку техніки, це дозволило представити типізацію науково-технічних революцій, виявити технологічні уклади, що знайшло своє відображення в роботах Ю.В. Яковця [3] та С. Ю. Глазьєва [1].

Серед вітчизняних науковців проблематиці забезпечення інноваційного розвитку економіки та підприємств присвячені праці Ю. Бажала, О. Лапко, Л. Федулової, В. Онікієнко та ін. Теоретичні засади управління інноваційним розвитком підприємств висвітлено в працях О. Кузьміна М. Стадник, С. Ілляшенка, В. Божкова, С. Онишко та інших видатних вітчизняних і закордонних вчених [4-5]. Інституціональний аналіз інноваційного розвитку підприємств в Україні здійснено в дослідженнях В. Дементьєва, В. Вишневського [6].

Разом з тим, розбіжність методологічних підходів і певна різновекторність досліджень, неузгодженість категоріальних дефініцій терміну «інновація» не дозволяють в повній мірі з'ясувати системний механізм «створення» і втілення інновацій на макро- і мікрорівні, розробити модель інноваційного розвитку економіки, обґрунтувати ендogenous механізми стимулювання інновацій.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою даної статті є розгляд і аналіз складових інноваційного розвитку підприємства, виявлення інституційних обмежень активізації інноваційного процесу та оцінка перспектив інноваційного розвитку вітчизняних підприємств.

РЕЗУЛЬТАТИ

Останніми роками особливо зросло значення інтелектуальної праці, наукової бази розвитку виробництва і стало очевидним, що інновації є головним інструментом в конкурентній боротьбі в умовах ринкової економіки. Не випадково сьогодні в числі головних державних пріоритетів внутрішньої політики провідних світових держав, декларується науково-технологічний розвиток. Розробка сучасних високих технологій, виробництво на їх основі нових товарів і послуг, вихід з ними на світові ринки є для міжнародних економічних лідерів однією з найважливіших стратегічних цілей у сфері економічного зростання. У той же час основними проблемами, що істотно впливають на протікання інноваційно-інвестиційних і соціально-економічних процесів в масштабах національної економіки та на мікрорівні є залежність від імпорту енергоресурсів; відсутність стратегічних орієнтирів розвитку на макрорівні; незатребуваність науково-дослідного заділу на внутрішньому ринку, низький рівень культури комерціалізації усіх видів інновацій; тривалий відтік «умів» з науково-технічного сектора; відсутність інфраструктурного забезпечення та інституційного базису мотивації інновацій.

Формування умов для безперервного відновлення інноваційного процесу виступає найважливішою метою економічного розвитку сучасних країн, їх регіонів і підприємств. Разом з тим, даному процесу перешкоджають: недостатня кількість великих і економічно значимих нововведень; велика тривалість циклу відтворення інновацій, починаючи із стадії розробки і закінчуючи освоєнням нововведень на виробництві; незначна доля підприємств і дослідників, що займаються інноваційною діяльністю; нечисленність розробок, що отримали широке розповсюдження на вітчизняному і світовому ринках і ряд інших.

Науково-технічний прогрес, що є провідним чинником сучасного виробництва, здійснюється на трьох рівнях, включаючи фундаментальні, прикладні дослідження і дослідно-конструкторські розробки. Базовим рівнем науково-технічного прогресу виступають фундаментальні дослідження, спрямовані на вивчення загальних закономірностей навколишнього світу.

На рівні прикладних досліджень здійснюється втілення результатів фундаментальних досліджень в конкретній галузі, сфері економічної діяльності. Кінцевим результатом дослідно-конструкторських розробок є створення нових матеріалів, зразків техніки і ін. В сукупності три вищезазначені рівні утворюють інновації.

Реформування національної економіки, торкнувшись усіх учасників інноваційного процесу, справило неоднозначний вплив на інноваційну сферу. З одного боку, з'явилися певні стимули до впровадження інновацій, у зв'язку з господарською самостійністю підприємств, розвитком конкуренції, відкритістю ринків. Сталася зміна інституціонального середовища, яке багато в чому визначає моделі і механізми взаємодії суб'єктів інноваційної діяльності. З іншого боку, проблеми управління інноваційним процесом ще більше загострилися. Ослабли адміністративні важелі управління, зменшилася кількість координуючих структур, різко скоротилося державне фінансування науки і державних замовлень, не розвиваються галузеві науки.

За умов, що склалися, наукові організації і наукомісткі виробництва, зазнаючи серйозні фінансові труднощі, не можуть дозволити собі займатися інноваціями. В той же час, стійкі конкурентні переваги ґрунтуються саме на безперервній інноваційній діяльності, тобто підприємства і організації досягають успіху, тільки тоді, коли вони задовольняють потреби споживачів повніше, ніж конкуренти, пропонуючи нові, кращі або порівняно дешевші продукти в порівнянні з продуктами і послугами конкурентів.

Отже, найбільш поширеною відповіддю на питання низької інноваційної активності вітчизняних підприємств є брак фінансових ресурсів. Разом з тим, можна констатувати, що навіть наявні ресурси у прибуткових підприємств, використовуються не достатньо ефективно та не спрямовуються на реструктуризацію виробництва і підвищення продуктивності.

Більш наближеною до істини є думка про відсутність, або недостатній рівень, інвестиційного попиту на інновації у підприємств. Так попит підприємства на інновації є попитом на них з боку власника активів, який ухвалить рішення про виділення інвестиційних ресурсів на інновації лише в тому разі, якщо матиме відповідну мотивацію. Відсутність попиту на інноваційні стратегії означає не що інше, як відсутність мотивації до інновацій з боку власника [6, с.7-8]. Основною мотивацією як на первинному, так і на вторинному ринках інновацій є соціально-економічний ефект і ефективність, а інструменти регулювання (мотиваційні механізми) інноваційного розвитку на первинному і вторинному ринках різняться. Так, в умовах сьогодення низьким є рівень експортельності та конкурентоспроможності товарів і послуг: тенденцію скорочення має експорт оновленої продукції, причому незначною залишається питома вага поставленої на експорт ліцензійної продукції, значна частка якої надходить до країн СНД і не знаходить відповідного попиту в країнах близького та далекого зарубіжжя. Обсяги оновленої продукції характеризуються тенденцією скорочення. Система сертифікації в Україні діє як засіб захисту споживача від неякісної продукції, але не забезпечує її конкурентоспроможності на світовому ринку, що свідчить про недостатній рівень якості товарів [7, с.168-171].

Інновації для власника підприємства пов'язані з певними витратами та ризиком і є привабливими тільки за умов, якщо сприяють зростанню доходу (переважно особистого).

В умовах ринкової економіки існують два, майже несумісних, шляхи створення підприємствами конкурентних переваг, потрібних для отримання економічного прибутку: інноваційний та рентний.

При обранні інноваційного шляху прибуток зростає внаслідок менших витрат виробництва на одиницю продукції порівняно з іншими виробниками в галузі, або ж виробляється продукт з характеристиками, що відсутні у конкурентів. Джерелом прибутку виступає монополія новатора, через створення підприємцем технологічних і організаційних переваг перед рештою виробників. Такий шлях пов'язаний із певними ризиками інвестицій у нові технології і передбачає більш тривалий період реалізації та гарантій того, що в довгостроковій перспективі прибуток, отриманий у результаті інвестицій у знання і нові технології й організації, не буде вилучено, вкрадено, відсуджено і т. д., а бізнес, заснований на інноваційних технологіях, не буде відібрано [6, с.9-10].

Вітчизняні економічні реалії визначили для підприємств дещо інший шлях отримання економічного прибутку. Для цього достатньо завищити ціну кінцевої продукції, знизити ціни на одиницю витрат, зменшити податкові і соціальні виплати, та як наслідок, отримати ренту, що перевищує внесок власника і вартість факторів виробництва. Такі дії можливі внаслідок отримання доступу до ресурсів і прав економічної влади (адміністративної, грошової, політичної, кримінальної). За таких умов вибір між інноваціями та рентою від влади, вирішується на користь останньої. До того ж, прибуток можна отримати в короткостроковому періоді і з меншими витратами, порівняно з впровадженням нових технологій.

Перешкодами для інноваційної діяльності вітчизняних підприємств постають неефективна законодавча, правоохоронна, судова влада, їх асиметрія; існуючий господарський порядок, що створює додаткові витрати інноваційної діяльності та є несприятливим до інновацій; високі транзакційні витрати

інноваційної діяльності; домінування короткострокових інтересів над довгостроковими у господарюючих суб'єктів; брак інфраструктури та кадрів для інноваційної діяльності [6, с.15-16].

Як доводить практика, рентний шлях отримання прибутку сформував для українських підприємств відповідну «інституційну пастку», коли такий спосіб збагачення закріпився, став майже єдиним можливим і підтримується існуючими формальними і неформальними нормами.

Разом з тим, штучне заниження вартості виробничих факторів порушує умови відтворення ресурсів, що поряд з відсутністю технологічного оновлення не дозволяє конкурувати на світових ринках. В зв'язку з цим, вихід з «інституційної пастки» є сьогодні майже єдиною умовою існування вітчизняних суб'єктів господарювання, а поширення інноваційного виробництва єдиною умовою для національної економіки наблизитись до рівня цивілізованих країн.

ВИСНОВКИ

Формування інноваційної економіки потребує інституційних умов, за яких інновації стануть основним джерелом зростання прибутку. Для цього необхідно ліквідувати «свавілля і надлишок приватної влади з економічного життя» та змінити «господарський порядок», заснований на ієрархії економічної влади [6, с.18]. Це створить умови отримання інноваційної ренти, мотиви і стимули інноваційного розвитку та обмежить альтернативні інноваціям шляхи збільшення прибутків.

В першу чергу, необхідна зміна структури стимулів і мотивів та самих інститутів, що детермінують економічну поведінку.

Розгортання мотиваційного механізму на стратегічному рівні являє собою створення інноваційної культури, мотивації інноваційної діяльності кожної конкретної особистості, вибір напрямів першочергового вирішення економічних проблем, на тактичному - формування мотивів інноваційної діяльності в найбільш дієвих напрямках, на оперативному рівні - контроль формування мотивації, коригування напрямів мотивування тощо.

При задіянні ефективних механізмів мотивації інноваційного розвитку матимуть місце поперемінне перевищення попиту та пропозиції інновацій. Тому є сенс проводити прогнозування зміни попиту та пропозиції (діагностику наявного попиту та пропозиції) різних видів інновацій і справляти відповідний мотиваційний вплив на попит чи пропозицію.

При цьому мотиваційні механізми мають забезпечувати переважне перевищення пропозиції інновацій над попитом на них. У такій ситуації існуватиме конкуренція наукових розробок, яка дозволить підвищити конкурентоспроможність майбутньої продуктової інновації. У протилежному разі результативність наукової складової потенціалу інноваційної діяльності знижуватиметься [7, 168-170].

Позитивний ефект від упровадження мотиваційних механізмів можливий лише в тому випадку, коли він забезпечить появу на ринку інновацій, адекватних мотивації суб'єктів інноваційного процесу.

Література:

1. Глазьев С.Ю. О стратегии развития российской экономики. / Научный доклад. - М.: НИР, 2006. - 132 с.
2. Шумпетер И. Теория экономического развития. -М. : Прогресс, 1982. - 189 с.
3. Яковец Ю.В. Инновации: закономерности, механизмы, перспективы. - М.: Экономика, 2003. - 246 с.
4. Інноваційний розвиток економіки та напрямки його прискорення: Наукова доповідь / Ю.М. Бажал, І.В. Оdotюк, М.С. Данько, О.О. Лапко та ін.; ред. В.П. Александрова / НАН України; Інститут економічного прогнозування. - К.: Ін-т економічного прогнозування, 2002. - 80 с.

5. Стадник В.В. Системне забезпечення мотивації інноваційного розвитку підприємницьких структур: моногр. / В.В. Стадник. - Хмельницький: ХНУ, 2009. - 271 с.
6. Дементьев В.В., Вишневський В.П. Чому Україна не інноваційна держава: інституційний аналіз // Економічна теорія . – 2011. - № 3. – С.5-20.
7. Прокопенко О.В. Мотиваційний механізм інноваційного розвитку: складові та стан його ринкової структури // Маркетинг і менеджмент інновацій . – 2011. - № 1. – С.167-176.